

# tasavvur

tekirdag ilahiyat dergisi | tekirdag theology journal

e-ISSN: 2619-9130

tasavvur, Aralık/December 2023, c. 9, s. 2: 1143-1164

## İman ve Küfür Arasında Bir Şahıs: Muattib b. Kuşeyr

A Person Between Faith and Nifaq Muattib b. Kushayr

### Öznur HOCAOĞLU

Dr. Öğrt. Üyesi, Manisa Celal Bayar Üniversitesi

İlahiyat Fakültesi İslam Tarihi ve Sanatları ABD,

Dr. Lecturer, Manisa Celal Bayar University,

Faculty of Theology, Department of Islamic History and Art

oznur.hocaoglu@cbu.edu.tr

ORCID: 0000-0003-2204-6491

DOI: 10.47424/tasavvur.1343513

### Makale Bilgisi | Article Information

Makale Türü / Article Type: Araştırma Makalesi / Research Article

Geliş Tarihi / Date Received: 15 Ağustos / August 2023

Kabul Tarihi / Date Accepted: 9 Kasım / November 2023

Yayın Tarihi / Date Published: 31 Aralık / December 2023

Yayın Sezonu / Pub Date Season: Aralık / December

**Atıf / Citation:** Hocaoglu, Öznur. "İman ve Küfür Arasında Bir Şahıs: Muattib b.

Kuşeyr". Tasavvur - Tekirdağ İlahiyat Dergisi 9 / 2 (Aralık 2023): 1143-1164.

<https://doi.org/10.47424/tasavvur.1343513>

**İntihal:** Bu makale, ithenticate yazılımınca taranmıştır. İntihal tespit edilmemiştir.

**Plagiarism:** This article has been scanned by ithenticate. No plagiarism detected.

web: <http://dergipark.gov.tr/tasavvur> | <mailto:ilahiyatdergi@nku.edu.tr>

**Copyright** © Published by Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi,  
İlahiyat Fakültesi / Tekirdag Namık Kemal University, Faculty of  
Theology, Tekirdag, 59100 Turkey.

CC BY-NC 4.0



## Öz

Bu makalede Hz. Peygamber zamanında yaşamış olan Muattib b. Kuşeyr isimli şahıs ele alındı. Problemlı davranışlar sergilediği için münafık olduğu öne sürülen bu zat hakkındaki iddialar tartışıldı. Muattib b. Kuşeyr'in birçok tarihi olayda rol alması ve birden fazla ayetin inmesine sebep olarak gösterilmesi onun hakkındaki görüşleri değerlendirmeyi gerekli kıldı. Çalışma multidisipliner bir anlayışla yapıldı. İslam tarihi, ensâb, tabakat, tefsir ile hadis kaynaklarına müracaat edilerek Muattib b. Kuşeyr hakkında bilgi veren rivayetler ortaya konuldu ve bunlar kronoloji de göz önünde bulundurularak analiz edildi. Önce "Muattib b. Kuşeyr'in Münafık Olduğuna Delalet Eden Olaylar" başlığı altında onun yer aldığı olaylar ve hakkında inen ayetler çerçevesinde söz ve tutumları tahlil edildi. Böylece kişiliğine dair bütüncül bir bilgiye ulaştıktan sonra Muattib'in münafık olmadığı yönündeki görüş değerlendirildi. Ardından Muattib'in önce münafık iken sonra tevbe ettiği iddiası incelenerek neticeye ulaşıldı.

**Anahtar kelimeler:** İslam Tarihi, Muattib b. Kuşeyr, Hz. Peygamber, Münafık, Nifak.

## Abstract

The subject of this article is a person named Muattib b. Kushayr, who lived in the time of the Prophet. Allegations about this person, who was claimed to be a hypocrite (*munafiq*) because he exhibited some problematic behavior, have been discussed. The fact that Kushayr took part in many historical events and was cited as the reason for the revelation of more than one verse (*āyah*) made it necessary to evaluate the opinions about him. The study has been conducted with a multidisciplinary approach. By consulting Islamic history, ansāb, tabaqāt, tafsir and hadith sources, narrations providing information about Muattib b. Kushayr were put forward. These (narrations) were analyzed taking into account chronology. In the paper, first, his words and attitudes were analyzed within the framework of the events in which he took part and the verses revealed about him, under the title of "Events That Show That Muattib b. Kushayr was a Hypocrite". Thus, after obtaining holistic information about his personality, the opinion that Muattib was not a hypocrite

was evaluated. After that, the conclusion was reached by examining the claim that Muattib was first a hypocrite and then repented.

**Keywords:** Islamic History, Muattib b. Kushayr, Prophet (pbuh), hypocrite (*munafiq*), hypocrisy (*nifaq*).

## Giriş

Çalışmamızın ana kavramlarından biri olan “Münafık” kelimesi, iman etmediği halde küfrünü gizleyip kendini mü’min olarak gösteren insanlar için kullanıldığı gibi imanı bir türlü kalbine hâkim kılamayan, iman ve küfür arasında gidip gelen insanlar için de kullanılan bir terimdir.<sup>1</sup>

Muattib b. Kuşeyr, münafık olup olmadığına dair tartışmalar ve hakkında indiği söylenen ayetler sebebiyle dikkatimizi çeken bir şahıstır. Tarih okumalarımız sırasında nifak alameti kabul edilen birçok söz ve davranışın ona isnad edildiğini görmemiz, bu ithamların doğru olup olmadığını araştırma ihtiyacı duyup bu çalışmayı yapmamıza sebep oldu. Onun hakkında yapılmış müstakil bir çalışma bulamadık. Siyer, ensab, tabakat, hadis ve tefsir alanındaki kaynaklardan ona dair bilgileri tespit edip mukayese ve tahlil ederek disiplinler arası bir çalışma yaptık.

Makalemize konu olan Muattib b. Kuşeyr b. Müleylin b. Zeyd b. Utaf b. Dabia, Evs kabilesinin Amr b. Avf koluna mensuptur. Ensar’dan olduğu kabul edilir ve Benî Mahzûm’un anlaşmalıdır.<sup>2</sup> Araştırmamız esnasında onun doğum-ölüm tarihleri, ailesi, mesleği gibi kişisel bilgilerine ulaşamadık. Sadece İbn Sa’d (öl. 235/845), ölümü ile soyunun kesildiği bilgisini vermektedir.<sup>3</sup>

Muattib b. Kuşeyr’in Bedir, Uhud, Hendek, Huneyn, Tebük savaşlarına katıldığı rivayet edilmektedir. Ayrıca Benî Kurayza’nın cezalandırılması ve Mescid-i Dırar olaylarında ismi geçmektedir. Öte yandan el-Bakara 2/8; Âl-i

<sup>1</sup> Hülya Alper, "Münafık", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2020), 31/564.

<sup>2</sup> Ebû Abdillâh Muhammed b. Sa’d b. Menî’ el-Kâtib el-Hâşimî el-Basrî el-Bağdâdî, *Tabakâtu’l-kübrâ*, thk. Muhammed Abdulkadir Ata (Beyrut: Daru’l-Kütübî’l-İlmiyye, 1990), 3/353; Ebü’l-Kâsım Müsnidü’l-dünyâ Süleymân b. Ahmed b. Eyyûb et-Taberânî, *Mu’cemu’l- Kebîr*, thk. Hamdi b. Abdulmecid es- Seyfi (Kahire: Mektebetü İbn Teymiyye, 1994), 3/166, (3017).

<sup>3</sup> İbn Sa’d, *Tabakâtu’l-Kübrâ*, 3/353.

İmrân 3/154; et-Tevbe, 9/75,76,77; el-Ahzâb, 33/10,12,13,15 ayetlerinin onun hakkında indiği ifade edilmektedir.<sup>4</sup>

Makalemizde, bu olaylar ve ilgili ayetler çerçevesinde Muattib b. Kuşeyr'in münafık olup olmadığını değerlendirmeye çalışacağız. Yer verdiğimiz örnek olayları, kronolojik olarak sıralayıp münafıkların karakter özellikleri çerçevesinde ele alacağız.

## 1. Muattib b. Kuşeyr'in Münafık Olduğuna Delalet Eden Olaylar

### 1.1. Allah'a Teslim Olmaması

Münafıkların belirgin özelliklerinden biri, iman ile küfür arasında gelgitler yaşamaları ve bunun tezahürü olarak da zor zamanlarda Allah'a teslim olmamalarıdır.<sup>5</sup> Muattib b. Kuşeyr hakkında indiği kabul edilen Âl-i İmrân, 3/154. ayetin iniş sebebi olarak anlatılan olayda bu durumu net olarak görmekteyiz. Şöyle ki, Zübeyr b. Avvâm (öl.36/656), Uhud savaşında müslümanlar bozguna uğrayıp kayalıklara çekildiği zaman Muattib b. Kuşeyr'in "Bu işten bize bir şey olsaydı burada öldürülmezdik." dediğini işittiğini ve Allah'ın Muattib hakkında, onun sözlerinin aynen geçtiği "Bir kısmınız da kendi canlarının kaygısına düşmüştü. Allah'a karşı cahiliye zannı gibi gerçek dışı zanda bulunuyorlar; "Bu işte bizim hiçbir dahlimiz yok" diyorlardı. De ki: "Bütün iş, Allah'ındır." Onlar sana açıklamadıklarını içlerinde saklıyorlar ve diyorlar ki: "Bu konuda bizim elimizde bir şey olsaydı burada öldürülmezdik." (Âl-i İmrân, 3/ 154) ayetini indirdiğini anlatmaktadır.<sup>6</sup> Vâkıdî (öl.207/823), bu sözün sahibinin

<sup>4</sup> Ebü'l-Ferec Cemâlüddîn Abdurrahmân b. Alî b. Muhammed el-Bağdâdî, *Zâdü'l-mesîr fi ilmi't-tefsîr*, (Beyrut: Daru'l-kütübü'l-arabi, 1423/2002), 1/337, 2/282, 3/451; Ebü'l-Fidâ' İmâdüddîn İsmâil b. Şihâbiddîn Ömer b. Kesîr b. Dav' b. Kesîr el-Kaysî el-Kureşî el-Busrâvî ed-Dimaşkî eş-Şâfiî, *Tefsîrü'l-Kur'ânî'l-'azîm*, thk: Muhammed Hüseyin Şemseddin, (Beyrut: Daru'l Kitabi'l-İlmiyye, 1419/1998), 2/128; Hasan Tahsin Emiroğlu, *Esbab-ı Nuzûl*, (Konya, Kuzucular Ofset), 2/193, 9/182.

<sup>5</sup> "Arada bocalayıp duruyorlar ne onlara ne bunlara! Allah'ın şaşırttığı kimseye asla bir yol bulamazsın." en-Nisâ, 4/143. Ayrıca bk. et-Tevbe, 9/45.

<sup>6</sup> Ebü'l-Hasen Mukâtil b. Süleymân b. Beşîr el-Ezdî el-Belhî, *Tefsîru Mukâtil b. Süleymân*, thk. Abdullah Mahmud Şahhate (Beyrut: Daru İhyai't-Turas, 1423), 1/308; Ebü Abdillâh Muhammed b. Ömer b. Vâkıd el-Vâkıdî el-Eslemî el-Medenî, *Kitâbü'l-Megâzî*, thk. Marsden Jones (Beyrut: Daru'l-İlmiyye, 1409/1989), 1/296; Ebü Ca'fer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd el-Âmülî el-Bağdâdî et-Taberî, *Câmiu'l-beyân 'an te'vîli âyi'l-Kur'ân*, thk: Ahmed Mahmud Şakir (Müessesetü'r-Risâle, 1420/2000), 7/323; Ebu Bekir Muhammed b. İbrahim b. el-

Muattib b. Kuşeyr olduğunun ittifakla kabul edildiğini ifade etmektedir.<sup>7</sup> Muattib, bu sözü söylemek sureti ile Allah'ın Hz. Peygamber'e ve ashabına yardım etmeyeceğine, Müslümanların bir zafer elde edemeyeceklerine dair inancını bir başka deyişle Allah'a teslim olmadığını izhar etmiştir. Öte yandan ayetin baş kısmında "(Allah) üzerinize içinizden bir kısmını örtüp bürüyen bir güven, bir uyku indirdi." şeklinde belirtilen emniyet uykusunun kesin inananlara verildiği, kalbinde şüphe olanlara ve münafıklara verilmediği, onların ölüm korkusu içinde kalplerinde olanı dışa vurdukları, Allah hakkında cahilce zanlarda buldukları bildirilmektedir.<sup>8</sup> Bu izah da o esnada uyku verilmeyenlerden olan Muattib'i münafık grubuna dahil etmektedir.

## 1.2. Hz. Peygamber'e İman Etmemesi

Münzir, *Kitabu tefsiri'l-Kur'an*, thk. Said b. Muhammed es-Said (Medine, Daru'l-Me'sur, 1423/2002), 2/455; Taberânî, *Mu'cemu'l- Kebir*, 3/166, (3017); Ebu Muhammed Abdurrahman b. Muhammed b. Ebi Hatim, *Tefsîrû'l-Kur'ânî'l- azîm müsne'den 'ani'r-Resûl ve'ssahâbe ve't-tâbi'în azim*, thk: Esad Muhammed et-Tayyib, (Suudi Arabistan, Mektebetü Nizar Mustafa, 1419/1999) 3/795; Ebü'l-Leys İmâmü'l-hüdâ Nasr b. Muhammed b. Ahmed b. İbrâhîm es-Semerkindî, *Tefsîrû'l-Kur'ânî'l-Kerîm*, (Beyrut: 1413/1993), 1/258; Ebû Nuaym Ahmed b. Abdillâh b. İshâk el-İsfahânî, *Delailü'n- nübüvve*, thk. Abdalberr Abbas, (Beyrut: Daru'n-Nefais, 1406/1986), 1/487; Ebû Muhammed Muhyissünne el-Hüseyn b. Mes'ûd b. Muhammed el-Ferrâ' el-Begavî, *Meâlimü't-tenzîl*, ( Beyrut: Daru't-Turasi'l-Arabi, 1420/2000), 1/525; Ebû Muhammed Abdülhak b. Gâlib b. Abdîrrahmân b. Gâlib el-Muhâribî el-Gırnâtî el-Endelüsî, *el-Muharrerü'l-veciz fi tefsiri'l-kitabi'l-'aziz*, thk: Abdüsselam Abdüşşafîi (Beyrut: Daru'l-kutubu'l-ilmîyye,1422/2022), 1/529; Ebü'l-Kasım Mahmud b. Ömer b. Muhammed el-Harizmi ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf 'an haka'iki gavâmizi't-tenzîl* (Daru'l-Kütübî'l-Arabi, 1407/1987), 1/428; Ebü'l-Hasen İzzüddîn Alî b. Muhammed b. Muhammed eş-Şeybânî el-Cezerî, , *Üsdü'l-ğabe fi marifeti's-sahabe*, 5/216; Ebü'l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. Abdilvehhâb b. Muhammed el-Bekrî et-Teymî el-Kureşî en-Nüveyrî, *Nihâyetü'l-ereb fi fünûni'l-edeb* (Kahire: Daru'l-Kutub, 1423/2003), 17/119; Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân ez-Zehebî et-Türkmânî el-Fârikî ed-Dimaşkî, *Siyerü a'lamü'n-nübela* (ys. Müessesetü'r-Risale, 1405/1985),1/418; Ebû Muhammed (Ebü'l-Abbâs) Takıyyüddîn Ahmed b. Alî b. Abdilkâdir b. Muhammed el-Makrîzî, *İmtâ' u'l-esmâ' bimâ li'r-resûl mine'l-ebnâ'i (enbâ'i) ve'l-aḥvâl ve'l-hafede ve'l-metâ'* (Beyrut: Daru'l Kutubu'l İlmiyye, 1419/1999), 13/64; Ebü'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed el-Askalânî, *el-İsâbe fi temyîzi's-sahâbe*, (Beyrut: Daru'l Kutubu'l İlmiyye), 3/95.

<sup>7</sup> Vâkıdî, *Kitâbü'l-Megâzî*, 1/324.

<sup>8</sup> Vâkıdî, *Kitâbü'l-Megâzî*, 1/296; Ebû Muhammed Cemâlüddîn Abdülmelik b. Hişâm b. Eyyûb el-Himyerî el-Meâfirî el-Basrî el-Mısrî, *es-Sîretü'n-nebeviyye*, (Mısır: Matbaatu Mustafa el-Bâbî, 1365/1955), 2/115; et-Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 7/320.

Muattib b. Kuşeyr, Hendek kuşatması sırasında da münafık olduğu izlenimi uyandıran birden fazla sahne ile karşımıza çıkmaktadır. Bunlardan ilki, Hz. Peygamber'in nübüvveti hakkında insanlarda şüphe uyandırmaya ve onu küçük düşürmeye çalıştığını, en azından Allah Resulü'ne saygı duymadığını düşündüren şu olaydır: Hendek kazımı esnasında Hz. Peygamber'in Müslümanları motive etmek için onları Yemen, Fars ve Rum diyarlarının fethi ile müjdelediğini duyan Mu'attib b. Kuşeyr'in "Muhammed bize Kisra ve Kayser'in hazinelerini vadediyor, oysa biz korkudan tuvalet ihtiyacımızı gidermeye bile gidemiyoruz. Allah ve Resulü bize boş vaatlerde bulunuyor." dediği nakledilmektedir.<sup>9</sup> Diğer bir rivayette ise Medine muhasara edilip de insanların korkusu artınca Hz. Peygamber'in askerlerin endişesini gidermek için "Şüphesiz Kabe'yi tavaf edip anahtarlarını alacağım. Allah, Kisra ve Kayser'i helak edecek ve malları Allah yolunda harcanacaktır." buyurduğunu, savaşın ve kuşatmanın yoğunlaştığı zaman Muattib'in bu müjdeye binaen mezkur sözü söylediği anlatılmaktadır.<sup>10</sup> Bunun üzerine "...*Hani münafıklar ve kalplerinde hastalık olanlar, 'Allah ve Resulü bize, ancak aldatmak için vaatte bulunmuşlar.' diyorlardı.*" şeklindeki Ahzab suresinin 10-12. ayetlerinin indirildiği ve Medine muhasara edilip durum zorlaşınca, münafıkların kalplerindeki kin ve şüpheyi bu şekilde izhar ettikleri bildirilmektedir.<sup>11</sup>

<sup>9</sup> Vâkıdî, *Kitâbü'l-Megâzî*, 2/460; İbn Hişâm, *es-Sîre*, 2/222, 246; Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerir b. Yezîd el-Âmülî et-Taberî el-Bağdâdî, *Târîhu'l-ümem ve'l müllük*. (Beyrut: Daru't-Turas, 1387/1977), 2/569; Ebü'l-Hasen Ahmed b. Yahyâ b. Câbir b. Dâvûd el-Belâzürî, *Ensâbu'l-eşrâf*, (Beyrut: Daru'l-fikr, 1996), 1/276; Ebü'l-Kâsım Müsnidü'd-dünyâ Süleymân b. Ahmed b. Eyyûb et- Taberânî, *el-Mu'cemu'l-kebîr*, thk. Hamdi b. Abdilmecid es-Selefi, (Kahire: Mektebetü İbn Teymiyye, 1415/1994), 3/166 (3017); Zemaşşerî, *el-Keşşâf*, 3/527; Ebü'l-Hasen İzzüddîn Ali b. Muhammed b. Muhammed eş-Şeybânî el-Cezerî, *el-Kâmil fi't-târîh*, (Beyrut: Daru'l Kutubî'l Arabî, 1418/1997), 2/66; Zehebî, *Siyer*, 1/190; Hüseyin b. Muhammed Diyarbekrî, *Târîhu'l-hamîs fi ahvâli enfesi nefis*, (Beyrut: Daru Sadr, trs.), 1/483.

<sup>10</sup> Mukâtil b. Süleymân, *Tefsîru Mukâtil*, 3/477-478; Vâkıdî, *Kitâbü'l-Megâzî*, 2/460; Ebü Bekr Ahmed b. el-Hüseyin b. Ali el-Beyhakî, *es-Sünen-i Kübrâ*, (Merkezu Buhusî'l-Arabiyye ve'l-İslamiyye, 1431/2011), 9/54 (17863); et-Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 20/218; Ali b. Muhammed el-Maverdî, *en-Nüket ve'l uyûn* (Beyrut: Daru'l Kutubî'l İlmîyye), 4/381; O *Târîhu'l-hamîs*, 1/483.

<sup>11</sup> Söz konusu bu ayette geçen "*kalpte ki hastalık*" hakkında müfessirler, şüphe, nifak, şirk ve kin gibi çeşitli yorumlar yapmaktadırlar. Buna bağlı olarak da ayette ifşa edilen sözün, münafıklar, Beni Selime münafıkları, Evs b. Kayzi, Muattib b. Kuşeyr tarafından söylendiğine dair farklı haberler nakledilmektedir. Mukâtil b. Süleymân, *Tefsîru Mukâtil*,

### 1.3. Toplumda Nifak Çıkarması

Münafıkların Kur'an-ı Kerim'de zikredilen özelliklerinden biri de toplumda nifak çıkarmaktır.<sup>12</sup> Muattib b. Kuşeyr ve onun gibi düşünenlerin Hendek kuşatması esnasında cephedeki askerlere "Burada (Muhammed'in saflarında) işiniz yok. Şehre dönün!" diyerek orduyu bölmeye çalıştıkları nakledilmektedir.<sup>13</sup> Ahzab suresinin 13. ayetinin de "Onlardan bir grup, "Ey Medineliler! Sizin işiniz burada durmak değildir, hemen dönün." diyorlardı..." şeklinde bu olaya telmihte bulunduğu bildirilmektedir. Müfessirler, münafıkların bu sözü ölüm korkusunun yanı sıra "Muhammed'in yanında yer almayın." manasında söylediklerini ifade etmektedirler.<sup>14</sup> Muattib b. Kuşeyr'in müslümanların büyük bir düşman ordusu tarafından kuşatıldığı ve insan gücüne çok ihtiyaç duyulan bir zamanda cepheyi terk etmekle kalmayıp diğer askerleri de bu yönde teşvik etmesi, bize bu davranışın sadece ölüm korkusu ile ortaya çıkan insani bir zaaf olmayıp bilinçli yapılan bir nifak hareketi olduğu izlenimi vermektedir.

### 1.4. Düşmanı Dost Edinmesi

Muattib b. Kuşeyr'in problemleri davranışlarından bir diğeri de Benî Kurayza'nın cezalandırılması esnasında ortaya çıkmaktadır. Hendek savaşı esnasında Müslümanlara ihanet eden Benî Kurayza hakkında ölüm hükmü verilir. Hz. Peygamber, bu hükmü veren Sa'd b. Muaz'ı, "Sen Allah'ın hükmü ile karar verdin." diyerek onayladığı halde Muattib'in, "Vah onların kötü sabahına vah!" diyerek üzüldüğü nakledilmektedir.<sup>15</sup> Bir müminin Allah ve Resu-

---

3/477-478; Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 9/195; Maturidi 8/361-362; Maverdî, *en-Nüket ve'l uyûn*, 4/381; Begavî, *Mealimü't tenzîl*, 3/ 620-621; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 3/527; İbnü'l-Cevzi, *Zâdü'l-mesîr* 3/451; İbnü'l-Esir, *Üsdü'l-ğabe*, 2/66; İsmail b. Ömer b. İbn Kesir, *Tefsiru'l Kur'ani'l-Azim*, thk.: Muhammed Hüseyin Şemseddin (Beirut: Dâru'l Kitabi'l-İlmiyye, 1419/1998), 6/348.

<sup>12</sup> et-Tevbe, 9/47.

<sup>13</sup> Vâkıdî, *Kitâbü'l-Meğâzî*, 2/494.

<sup>14</sup> İbn Hişâm, *es-Sîre*, 2/246; Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 20/224; Ebu Mansur Muhammed b. Muhammed el-Maturidi, *Te'vilatu'l-Kur'an*, (Dâru'l Kitabi'l-İlmiyye, Beirut: 1426/2005), 8/361-362; Maverdî, *en-Nüket*, 4/381-382; İbnü'l-Cevzî, *Zâdü'l-mesîr*, 3/452.

<sup>15</sup> Ebû Bekr Muhammed b. Müslim b. Ubeydillâh İbn Şihâb ez-Zühri, *el-Meğâzî'n- Nebeviyye*, (Şam: Dâru'l-Fikr, 1400/1980), 82; Vâkıdî, *Kitâbü'l-meğâzî*, 2/511- 512; İbn Hişâm, *es-Sîre*, 2/240; İbn Sa'd, *Tabakâtu'l-kübrâ*, 2/57; Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 20/248.

lü'nün razı olduğu bir hüküm karşısında böyle bir tutum sergilemeyeceğini, can düşmanları ile iş birliği yapan bir topluluğun akibetine bu kadar üzülme-yeceğini düşünmekteyiz.<sup>16</sup>

### 1.5. Hz. Peygamberi İtham Etmesi

Muattib b. Kuşeyr'in zamanla nifakının daha da arttığını, Allah Resulü'ne karşı pervasızlaştığını görmekteyiz. Buhari'de yer alan bir rivayette Allah Resulü, Huneyn ganimetlerini taksim ederken bir adamın "Bu adil bir taksim değil ve bu taksimle Allah'ın rızası gözetilmiyor." dediği, bu sözün Allah Resulüne haber verildiği ve onun "Allah ve Resulü adil değilse kim adil? Allah Musa'ya rahmet etsin. Ona daha çok eziyet edildi de o sabretti." dediği nakledilmektedir. Buhari, bu kişinin ismini vermemiştir ama ondan önce Vâkıdî, bu olayı zikrederek bu adamın Muattib olduğunu belirtmektedir.<sup>17</sup> Muattib'in bu davranışının altında yatan sebep mala düşkünlük olabileceği gibi insanların gözünde Hz. Peygamber'in adaletine gölge düşürmek de olabilir.

### 1.6. Sözünde Durmaması ve Allah Yolunda İnfak Etmemesi

Muattib b. Kuşeyr'in münafık denince akla gelen ilk vasıflardan olan sözünde durmama huyu olduğu da bildirilmektedir.<sup>18</sup> Bunun yanı sıra onun

<sup>16</sup> Bk. eı-Ahzab, 33/36; el-Mâide, 5/51.

<sup>17</sup> Vâkıdî, *Kitâbü'l-Meğâzî*, 3/949; Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâil b. İbrâhîm el-Cu'fî el-Buhârî, *el-Câmiu'l-müsnedu's-sahîhu'l-muhtasar min umûri Resulillah ve sünenihi ve eyyenihi: sahihu'l-buhârî*, (Daru Tavki'n-necat, 1422/2002), 4/95 (3150). Eserin tahkikini yapan Mustafa el-buğa bu adamın Muattib olduğunu belirtmektedir.; Ahmed b. Muhammed Kastallani, *İrşadu's-sâri li-şerhi sahihi'l-nehari*, (Matbaatü'l-kübra, Mısır, 1903), 3/385 (3405); 6/414 (4334); 9/ 44 (6057); 9/195 (6334). Bünyamin Erul, rivayetlerde "Bir adam.../sahabeden biri..." şeklinde meçhul bırakılma sebeplerinden birinin bu kimselerin münafıklardan olması olduğunu zira Hz. Peygamber zamanında münafıkların kimliklerinin deşifre edilmediğini, tavırlarından dolayı şüphe edilse de onlara müslüman muamelesi yapıldığını açıklamaktadır. Bu rivayeti de örnek olarak vermektedir. Bünyamin Erul, "Cehaletu'r-Ravi" Açısından Sahabenin Durumu", *İSAV Tartışmalı İlmî Toplantılar Dizisi/İslam Medeniyetinin Kurucu Nesli Sahabe- Sahabe Kimliği ve Algısı*, (27-28 Nisan 2013), 175.

<sup>18</sup> "Andolsun ki, onlar, daha önce geri dönüp kaçmayacaklarına dair Allah'a söz vermişlerdi. Allah'a verilen söz ise sorumluluğu gerektirir." şeklindeki Ahzab suresi 15. ayette bahsedilenlerin Uhud sonrası müslümanlar hakkında ayetler inince, bir daha düşmandan kaçmayacağız deyip de Ahzab savaşında cepheden kaçan Muattib b. Kuşeyr veya Salebe b.



Allah yolunda infak etmediği de görülmektedir. Hz. Peygamber, Tebuk seferine hazırlanırken ordunun erzağını temin için sadaka verilmesini emreder. Münafıkların çoğu bu emre itaat etmezler. Bu olay üzerine inen Tevbe suresi 75. ayette “Onların içinde öyleleri var ki, “Allah bize lütuf ve kereminden bahşederse biz de elbette hayır yolunda harcar ve iyi kimselerden oluruz” diye Allah’a söz vermişlerdi.” şeklinde sözlerinde durmadıkları için kınanan kimselerin münafıklardan Sa’lebe b. Hatib veya Muattib b. Kuşeyr olduğu ifade edilmektedir.<sup>19</sup>

Öte yandan Hz. Peygamberin bu emri karşısında, varlıklı Müslümanlar büyük miktarlarda katkıda bulunur, yoksul Müslümanlar da güçlerinin yettiği kadarını infak eder. Münafıklar, çok verenleri gösteriş yapmakla itham ederken bir avuç hurma getiren Ebu Akil ile de “Allah ve Resulü’nün senin bir avuç hurmana ihtiyacı yok.” diyerek alay ederler. Kaynaklarda Müslümanlara dil uzatanların Muattib b. Kuşeyr ve arkadaşları olduğu ve haklarında “Sadakalar konusunda müminlerden hem gönüllü olarak fazla fazla verenlere hem de daha fazla verecek bir şey bulamayanlara dil uzatıp onlarla alay edenleri Allah maskaraya çevirecektir. Onlar için elem verici bir azap da vardır.” (Tevbe, 9/79) ayetinin indiği zikredilmektedir.<sup>20</sup>

Zorluk seferi olarak da adlandırılan Tebuk seferinin hazırlık aşamasında Müslümanlar bir kıtlıktan henüz çıktıkları için Hz. Peygamber genel bir seferberlik ilan etmişti.<sup>21</sup> Böyle hassas bir zamanda Muattib’in bu emri kulak ardı edip bir yandan da infak eden Müslümanlarla alay ederek morallerini bozması onun nifak içinde olduğunu düşündürmektedir.

---

Hatib olduğu yönünde haberler vardır. Bk: Vakıdı, Meğazi, 2/495; İbn Hişâm, es-Sire, 2/246; Taberî, Câmiu’l-beyân , 20/228-229; Maturidi, Te’vilatu’l-Kur’an, 8/363; İbnu’l-Cevzî, Zâdü’l-mesîr, 3/453.

<sup>19</sup> Vâkıdı, *Kitâbü’l-Meğâzî*, 3/1069- 1070; İbn Hişâm, *es-Sîre*, 2/552; Belâzürî, *Ensâb*, 1/276; Taberî, *Câmiu’l-beyân*, 14/374; Ebû Muhammed Abdülhak b. Gâlib b. Abdirrahmân b. Gâlib el-Muhâribî el-Girnâti el-Endelûsî, *el-Muharrerü’l-vecîz fi tefsîri’l-kitâbi’l-‘azîz*, thk: Abdüsselam Abdüşşafîi, (Beyrut: Daru’l-Kutubu’l-İlmiyye,1422/2022), 3/61; Zehebî, *Târîhu’l-İslâm ve vefeyâtü’l-(tabakatü’l-)meşâhîr ve’l-a’lâm*, (Daru’l-Garbi’l-İslami, 2003). ,1/276; Muhammed Tahir İbn Âşûr, *et-Tahrir ve’t-tenvir*, (Tunus: Daru’t-Tunusiyye, 1404/1984), 10/272.

<sup>20</sup> Vâkıdı, *Kitâbü’l-Meğâzî*, 3/1069- 1070; İbn Hişâm, *es-Sire*, 2/552; Ahmed b. Muhammed Kastallani, *İrşadu’s-sari li-şerhi sahihi’l-nehari*, (Mısır: Matbaatu’l-Kübra, 1903), 3, 6,9.

<sup>21</sup> Vâkıdı, *Kitâbü’l-Meğâzî*, 3/1023.

### 1.7. Hz. Peygamber'e Suikast Düzenlemesi

Muattib b. Kuşeyr'in adının geçtiği bir başka olay da Tebuk seferi esnasında Allah Resulüne düzenlenen suikast girişimidir. Şöyle ki kendilerine ashab-ı akabe denen ve sayıları on iki veya on beş olarak rivayet edilen bir grup münafık, gece dar bir boğazdan geçerken Allah Resulünü devesinden düşürüp öldürmek için anlaşırlar. Hz. Peygamber'in bu tuzaktan haberi olur ve tedbirini alır. Orduyu vadiye yönlendirip kendisi Ammâr b. Yâsir (öl. 37/657) ve Huzeyfe b. Yemân (öl. 36/656) ile dar bir boğaza girer. Münafıklar da peşinden boğaza girince Huzeyfe onlara saldırır. Planlarının ortaya çıktığını anlayan münafıklar, gecenin karanlığından da istifade ederek kaçarlar. Münafıklardan bahseden Tevbe suresinin 74. ayetindeki "...başaramadıkları o işe yeltenmişlerdi..." ifadesinin bu girişime işaret ettiği zikredilir.<sup>22</sup> Kaynaklarda Muattib b. Kuşeyr'in adı da ashab-ı akabe arasında zikredilmektedir.<sup>23</sup> Bu rivayet, Muattib b. Kuşeyr'in nifakının tescili gibidir. Allah Resulünün canına kasteden bir insanın Müslüman olduğunu düşünmek mümkün değildir.

Öte yandan Hz. Peygamber'in ve müminlerin münafıkların kimler olduğunu bilip bilmedikleri ihtilaflı bir konudur. Münafıkların kimliklerinin bilinmediğini savunan alimler<sup>24</sup> olduğu gibi Nebi'nin münafıkları bildiği ve bazı sahabesine (Huzeyfe b. Yeman) haber verdiği veya ashabın içlerindeki münafıkları tanıdığı ama ifşa etmediği de nakledilmektedir.<sup>25</sup> Başta Tevbe suresinin ilgili ayetleri olmak üzere birçok ayette münafıkların karakterleri, iç

<sup>22</sup> Vâkıdî, *Kitâbü'l-Meğâzî*, 3/1068; Ebü'l-Fidâ' İmâdüddîn İsmâil b. Şihâbiddîn Ömer b. Kesîr b. Dav' b. Kesîr el-Kaysî el-Kureşî el-Busrâvî ed-Dımaşkî eş-Şâfiî, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, (Daru'l-Fikr, 1406 /1986), 5/20; Muhammed b. Yusuf eş-Şâmî, *Sübülü'l-hüda ve'r-reşad fi sireti hayri'l-ibad*, (Beyrut: Daru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1414/1993), 5/466; Makrîzî, *İmtâ'u'l-esmâ'*, 5/323; Ebu'l-A'lâ el-Mevdûdî, *Tefhîmu'l-Kur'ân*, (İstanbul: İnsan Yayınları, ts.), 2/254.

<sup>23</sup> Taberânî, *Mu'cemu'l- Kebir*, 3/166, (3017); İbn Hacer, *el-İsâbe*, 6/138; Ebü'l-Fidâ' İmâdüddîn İsmâil b. Şihâbiddîn Ömer b. Kesîr b. Dav' b. Kesîr el-Kaysî el-Kureşî el-Busrâvî ed-Dımaşkî eş-Şâfiî, *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-'azîm*, thk: Muhammed Hüseyin Şemseddin, (Beyrut: Daru'l Kitabi'l-İlmiyye, 1419/1998), 4/182.

<sup>24</sup> Begavî, *Meâlimü't-tenzîl*, 2/354; İbnü'l-Cevzi, *Zâdü'l-mesîr*, 2/263; eş-Şâmî, *Sübülü'l-hüda*, 10/475.

<sup>25</sup> Sâlim b. Zekvân, *es-Sîre (Bir Haricî/İbadî Klasiği)*, terc: Harun Yıldız (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2017), 52; İbn Hişâm, *es-Sîre*, 2/522; Taberî, *Târîhu'l-ümem*, 3/105; Zehebî, *Tarih*, 1/430.

dünyaları, davranışları ve sözleri açıklandığı için Hz. Peygamber'in ve ashabının münafıkların hepsini olmasa da bir kısmını tanıdıklarını tahmin etmekteyiz. Ancak onların iman etme ihtimalini yok etmemek, toplumun dışına itip diğer İslam düşmanları ile güçlerini rahatlıkla birleştirmelerine fırsat vermemek gayesiyle münafıklıklarını ifşa etmediklerini düşünmekteyiz. Bununla birlikte biz o günün olaylarını daha iyi okumak ve ayetleri doğru anlamak için Muattib b. Kuşeyr'in durumunu netleştirme ihtiyacı hissettik.

### 1.8. Mescid-i Dırar'ı İnşa Edenlerden Olması

Bunun dışında, onun münafıkların örgütlenmesi için bizzat çalıştığı görülmektedir. Zira *"Bir de şunlar var ki, zararlı eylemler gerçekleştirmek, inkârcılıklarını pekiştirmek, müminlerin arasına ayrılık sokmak ve daha önce Allah ve Resulüne savaş açmış kişi lehine fırsat kollamak üzere bir mescid yapmışlardır. 'Amacımız sadece iyi bir şey yapmaktı' diye de yemin edecekler. Allah şahit, onlar kesinkes yalancıdır-lar."* (et-Tevbe 9/107) ayetinde haber verilen Mescid-i Dırar'ı inşa edenlerden ve Tebuk dönüşünde Nebi'ye gelip açılışını yapması için ricada bulunan münafıklardan biri olduğu rivayet edilmektedir.<sup>26</sup>

### 1.9. Hz. Peygamber'in Emrini Çiğnemesi

Muattib b. Kuşeyr'in yer aldığı bir başka olay ise Allah Resulü'nün emrine açıkça muhalefet etmesidir. Şöyle ki Tebuk seferi dönüşü su sıkıntısı çekilen bir esnada Hz. Peygamber, yollarının üstünde suyu az bir kaynağın olduğunu bildirir ve kimsenin kendisinden önce o suya dokunmamasını emreder. Buna rağmen aralarında Muattib b. Kuşeyr'in de bulunduğu dört münafık önden gidip suyu içer. Durumu öğrenen Allah Resulü'nün onlara çok kızdığı hatta beddua ettiği rivayet edilmektedir.<sup>27</sup>

### 2. Muattib b. Kuşeyr'in Münafık Olmadığı İddiası

<sup>26</sup> Vâkıdî, *Kitâbü'l-Meğâzî*, 3/1045-1047; Belâzürî, *Ensâb*, 1/276; Ebü'l-Muzaffer Şemsüddîn Yûsuf b. Kızıoğlu et-Türki el-Avni el-Bağdâdî, *Mir'âtü'z-zamân fi târihi'l-a'yân*, 4/155; Zehebî, *Tarihu'l İslam*, 1/276.

<sup>27</sup> Vâkıdî, *Kitâbü'l-Meğâzî*, 3/1039; İbn Hişâm, *es-Sîre*, 2/527; Taberî, *Târîhu'l-ümmem*, 3/109; İbnü'l-Esir, *el-Kamîl*, 2/149; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, 5/18; Makrîzî, *İmtâ'u'l-esmâ'*, 2/71.

Yukarıda verdiğimiz olaylara rağmen Muattib b. Kuşeyr'in münafık olmadığını ifade edenler de vardır. Görebildiğimiz kadarıyla tarih alimlerinden sadece İbn Hişâm, (öl.218/833) Bedir ehlinden olmasına istinaden Muattib b. Kuşeyr'in münafık olmadığını söylemektedir.<sup>28</sup> Sonraki tarihçiler de İbn Hişâm'a atfen bazen itiraz ederek bazen de yorum yapmadan bu kanaati nakletmektedirler.<sup>29</sup>

İbn Hişâm, Muattib'in Bedir ashabından olduğu için münafık olamayacağını belirtmektedir. Muattib b. Kuşeyr ismi, Bedir savaşına katılanların arasında zikredilmekle beraber bu savaşta vuku bulmuş ona dair bir söz veya davranış nakledilmemektedir.<sup>30</sup> Tarihçiler, Muattib'in Bedir'de bulunduğu bilgisini, İbn Hişâm'a veya İbn Sa'd'ın İbn İshak'a dayanarak rivayet ettikleri bir habere istinaden vermektedirler. İbn Hişâm, Bedir savaşını anlatırken Muattib b. Kuşeyr'den hiç bahsetmemektedir. Bununla birlikte "Ensarın Münafıklarından Yahudilerle Toplananlar" başlığı altında, güvenilir bir alimin kendisine, Muattib'in Bedir ehlinden olmasını delil getirerek münafık olmadığını söylediğini belirtir. Ayrıca Hendek savaşının anlatıldığı bölümde de "İbn Hişâm'ın Muattib'in Münafıklığı Hakkındaki Görüşü" şeklinde bir başlık açılarak aynı cümle tekrar edilmektedir.<sup>31</sup> İbn Hişâm'ın ravisinin mübhem olmasının rivayetin doğruluğuna dair uyandırdığı haklı şüphe, müellifin ilerleyen sayfalarda "...Hani münafıklar ve kalplerinde hastalık olanlar, 'Allah ve Resülü bize, ancak aldatmak için vaade bulunmuşlar' diyorlardı." şeklindeki Ahzâb suresinin 12. ayetini açıklarken bu sözü söyleyenin Muattib b. Kuşeyr olduğunu ifade ederek çelişkiye düşmesi ile de artmaktadır.<sup>32</sup> Anladığımız kadarı ile İbn

<sup>28</sup> İbn Hişâm, *es-Sîre*, 1/522; 2/222.

<sup>29</sup> Ebü'l-Kâsım Abdurrahmân b. Abdillâh b. Ahmed el-Has'amî es-Süheyli el-Mâlekî, *Ravdu'l unuf fi şerhi's-sireti'n-nebeviyye li İbni'l-Hişâm*, thk: Ömer Abdusselam, (Beyrut: 1421/2000), 4/211; İbn Seyyidinnas, *Uyunu'l-eser fi fînuni'l-meğazi ve's-şemâilî ve's-siyer*, (Beyrut: Daru'l-Kalem, 1993), 2/90.

<sup>30</sup> İbn Hişâm, *es-Sîre*, 1/522; 2/222; İbn Sa'd, *Tabakâtu'l-kübrâ*, 3/353; Taberânî, *Mu'cemu'l-Kebir*, 3/166 (3017); İbn Kesîr, *es-Sîretü'Nebeviyye*, thk: Mustafa Abdulvahid (Beyrut: Daru'l-marife, 1396/1976), 2/505; a.mlf., *el-Bidaye ve'n-nihaye*, 3/324; İbn Hacer, *el-İsâbe*, 6/138.

<sup>31</sup> İbn Hişâm, *es-Sîre*, 1/522; 2/222.

<sup>32</sup> İbn Hişâm, *es-Sîre*, 2/246. İbn Hişâm'daki mübhematın müellifin tedlis yaptığına veya ravisinin kusurunu gizleme amacına yönelik olduğuna dair bk. Üzeyir Durmuş, "Sahihayn ve Siret-i İbn Hişâm'daki Siyer Rivâyetlerinin Yöntem Bakımından Mukayesesi", *Şırnak Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 10/22, (2019), 310-333.

Hişâm ve ona bu hücceti sunan mübhem ravisi, ya Bedir ehlinin faziletine dair rivayetlere dayanarak ya da Münafıkların Bedir savaşından sonra ortaya çıktığı bilgisine istinaden bu sonuca varmış olabilirler. Şimdi bu olası hususları ele almak istiyoruz:

Bedir ehlinin faziletine dair nakledilen birkaç rivayet vardır. Bunlardan birinde Hatıb b. Ebu Beltea (öl.30/650) ile ilgili haberden yola çıkılarak Bedir ehlinin cennetlik olduğu kabul edilmektedir. Olay şöyle cereyan etmiştir: Hatıb b. Ebu Beltea'nın Mekke fethi öncesinde Mekkelileri uyarmak için mektup gönderme teşebbüsü ortaya çıkınca Allah Resulü, onu sorgular ve samimiyetine inanarak affeder. Ancak Hz. Ömer, "Ya Resulallah izin ver de şu münafığı öldüreyim." deyince Hz. Peygamber, "Hatıb, Bedir ehлиндendir. Kim bilir, Allah onların haline muttali olarak, dilediğinizi yapın zaten sizi bağışladım/size cennet vacib oldu, buyurmuştur." diyerek engel olur.<sup>33</sup> Bizce bu olayda, Allah Resulünün Hatıb b. Ebu Beltea'yı sorguladıktan sonra ailesini koruma refleksi ile bu hataya düştüğüne, ihanet etmediğine ikna olduğu için affettiği göz önünde bulundurulmalıdır. Ayrıca bu hadisin Bedir ehlinin faziletine mesned olsa da Hz. Peygamber'in temennisini ifade ettiği, cenneti garantilemediği düşünülmelidir.<sup>34</sup> Ayrıca Bedir'e katılan her askerin aynı derecede erdemli olmadığı da bir realitedir. Nitekim Bedir'de alınan ganimetlerin arasındaki kırmızı bir halının kimseye verilmediğini gören bazı kimseler -ki bunların münafık olduğu da rivayet edilmektedir<sup>35</sup>- "Herhalde Resulullah

<sup>33</sup> Vâkıdî, *Kitâbü'l-Meğâzî*, 2/798; İbn Hişam, *es-Sîre*, 2/398-399; İbn Sa'd, *Tabakâtu'l-kübrâ* 2/102; Belâzürî, *Ensâb*, 9/438; Taberî, *Târîhu'l-ümem* 3/49; İbnü'l-Cevzî, *Ebü'l-Ferec Cemâlüddîn Abdurrahmân b. Alî b. Muhammed el-Bağdâdî, el-Muntazam fî târîhi'l-mülûk ve'l-ümem*, 3/325; Ebû Hâtîm Muhammed b. Hibbân b. Ahmed el-Büstî, *es-Sîretü'n-nebeviyye ve ahhârü'l-hulefâ'*, (Beyrut: Kutubü's-Sagafiyye, 1417/1998), 2/41; Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ebî Bekr b. Eyyûb ez-Züraî ed-Dımaşkı el-Hanbelî, *Zâdü'l-mead fî hedyi hayri'l-ibâd*, (Beyrut: Müessesetu'r-Risale, 1415/1994), 3/450; Elmalılı, 7/539; Mevdûdî, *Tefhîmu'l -Kur'ân*, 6/204; Muhammed Hamidullah, *İslam Peygamberi*, (İstanbul: İrfan Yayınları, 1993),1/264; Muhammed Hz. *Peygamber'in Savaşları*, (İstanbul: Yeni Şafak Yayınları, trs.), 83; Ebu Zehra, 4/97.

<sup>34</sup> Mehmet Eren, "Bedir Ehlinin Fazileti Caliyetü'l-Ekdar Adlı Risale", *Uluslararası Mevlâna Halid-i Bağdadî Sempozyumu* Ed: Erdal Baykan, (Van: 2012), 355-373.

<sup>35</sup> İbn Atıyye, *el-Muharrerü'l-vecîz*, 11/535; Muhammed Abduh b. Hasen Hayrillâh et-Türkmâni el-Mısri, *Tefsiru'l-Kurani'l-hakim (Tefsiru'l-menar)*, (Mısır: Hey'etü'l-mısıriyye, 1990),

onu kendine aldı.” derler. Müslümanlardan birinin ihbar etmesi ile halıyı alıp saklayan bulunur. Başta inkâr eder, sakladığı yerden halı çıkarılınca Hz. Peygamber’den kendisi için Allah’tan af dilemesini birkaç kez rica eder. Ama Nebi (a.s), “Suç işlemiş adamı bırak!” diyerek bu talebi reddeder.<sup>36</sup> Bu olayda, Bedir’e katılan bir şahsa Nebi’nin daha ciddi bir suç işleyen Hatıb’a gösterdiği müsamahayı göstermediğini görmekteyiz. Bedir’e katılan sahabeye gerektiği durumda ceza uygulandığının örnekleri de mevcuttur. İfk hadisesinde yer aldığı için had cezası uygulanan Mistah b. Üsase bunlardan biridir.<sup>37</sup>

İkinci noktaya yani Münafıkların Bedir savaşından sonra ortaya çıktığı bilgisine gelince, Buhari'nin bir rivayetinde, Abdullah b. Übeyy (öl.9/631) ve adamlarının Bedir savaşından sonra İslamı kabul ettikleri bildirilmektedir.<sup>38</sup> Bedir savaşında münafıkların olmadığı yönünde görüşler de vardır.<sup>39</sup> Lakin gerek Kur’an-ı Kerim’de yer alan ayetler gerekse tarih kaynaklarında yer alan veriler, Mekke döneminde dahi kalbinde maraz olan münafıklar bulunduğunu ve Bedir savaşına katılan münafıklar olduğunu göstermektedir.<sup>40</sup> Örneğin Bedir savaşında yaklaşık bin kişilik tam teçizatlı Mekke ordusunun karşısına Müslümanların üç yüz kişi ile çıkmalarını delilik addedip “Dinleri bunları aldatmış.” diyerek kınayanların münafıklar olduğu ve “*Hani münafıklar ve kalplerinde hastalık bulunan kimseler, "Bunları dinleri aldatmış" diyorlardı. Halbuki kim Allah'a tevekkül ederse hiç şüphesiz Allah mutlak güç sahibidir, hüküm ve hikmet*

---

4/215; Hayreddin Karaman, v.d., *Kur’an Yolu Türkçe Meal ve Tefsiri*, (Ankara: DİB Yayınları, 2006), 1/706.

<sup>36</sup> Vâkıdî, *Kitâbü'l-Meğâzî*, 2/122.

<sup>37</sup> Hüseyin Algül, "Mistah b. Üsâse", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2020), 30/188.

<sup>38</sup> İbrahim Canan, “Hz. Peygamber'in Münafıklara Karşı Takip Ettiği Siyaset”; *Diyanet Dergisi*, XVI/4, (Temmuz-Ağustos 1977), 241-250; Talat Koçyiğit, "Abdullah b. Übey b. Selül, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1988, 1/139-140); Adnan Demircan, “Resulullah’ın Münafıklarla İlişkileri”, *Kur’an’da İnsan Modeli ve Hz. Peygamber Modeli*, (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1995), 144.

<sup>39</sup> Bedir savaşında münafıkların bulunmadığına dair bk: Adnan Demircan, *Hiz. Peygamber Devrinde Münafıklar*, (Konya: Esra Yayınları, 1996), 52.

<sup>40</sup> Konumuzun dışına çıkmamak için Mekke döneminde de münafıklar olduğu konusuna bu çalışmada yer vermeyeceğiz. Bk. Öznur Hocaoğlu, “Vahye Konu Olan Savaşlarda Münafıkların Faaliyetleri ve Hz. Peygamber’in Münafıklara Karşı Tutumu”, *International Congress On Social Sciences, China To Adriatic-Xiv June* (Kayseri/Turkey: 2022), 643-659.

*sahibidir.*" şeklindeki Enfal suresi 49. ayetin bu olay üzerine indiği nakledilmektedir.<sup>41</sup> Maturidi (öl. 333/944), bu ayeti vererek "Bedirde münafık olmadığı" iddiasının galat olduğunu söylemektedir.<sup>42</sup> Dolayısıyla biz Bedir savaşı öncesinde münafık bulunmadığı düşüncesine katılmıyoruz. Bedir'den önce de akrabalık bağları gibi nedenlerle İslam saflarına geçen ama kalbi mutmain olmayan Medinelilerin bulunması kuvvetle muhtemeldir. Buhari rivayetinin Medine'de Bedir'den önce münafık olmadığı şeklinde anlaşılmasının bir yanlığı olduğunu ve bu rivayetin Abdullah b. Übeyy, Bedir zaferi karşısında boyun eğip İslam'ı kabul ettiği için münafıkların da Bedir'den sonra onun etrafında toplanıp organize olduğu şeklinde anlaşılması gerektiğini düşünmekteyiz. Öte yandan İbn Atiyye (ö. 541/1147), Muattib dışında Bedir'e katılan hiç kimsenin nifakla zikredilmediğini belirtmektedir.<sup>43</sup> Bu durumda Muattib b. Kuşeyr'in Bedir savaşına da münafık olarak katıldığı ya da Bedir savaşından sonra nifaka düştüğü akla gelmektedir.

### 3. Muattib b. Kuşeyr'in Nifaktan Tevbe Ettiği İddiası

Muattib b. Kuşeyr'in önce münafıkken sonra tevbe ettiği yönünde kanaat belirten âlimler de vardır. İbn Hacer (öl.852/1449), Zübeyr b. Avvam rivayetine istinaden onun münafık olduğunu söylenlerin yanında sonra tevbe ettiğini söyleyenler de olduğunu zikreder.<sup>44</sup> Bununla beraber İbn Âşûr (öl.1973)'un bazen Muattib'in münafık olmadığı iddiasını Zübeyr b. Avvam rivayetine ve İbn Atiyye'nin sözlerine dayanarak reddederken, başka bir yerde onu mürtedlerin başı olarak tavsif ettiğini kimi zaman da tevbe eden münafıklardan kabul ederek kendi içinde çelişkiye düştüğünü tesbit ettik. İbn Âşûr, Münafıkların karakterini ifşa eden "*İnsanlardan bazıları da vardır ki inanmadıkları halde "Allah'a ve âhiret gününe inandık" derler.*" (el-Bakara, 2/ 8) ayetinin tefsirini yaparken vahyin ifade ettiği özelliğe sahip münafıkları ismen zikretmekte ve Muattib b. Kuşeyr'i de listeye dâhil etmektedir. Hatta İbn Hazm'ın Muattib b. Kuşeyr'in Bedir ehlinde olduğu için münafık olamayacağı iddiasını yukarıda

<sup>41</sup> Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 12/13-14; Maverdî, *en-Nüket*, 2/325-326; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 2/228. Tefsirlerde bu sözü söyleyenlerin kimler olduğu hususunda farklı görüşler de nakledilmektedir.

<sup>42</sup> Maturidi, *Te'vilatu'l-Kur'an*, 5/168.

<sup>43</sup> İbn Atiyye, *el-Muharrerü'l-veciz*, 2/539.

<sup>44</sup> İbn Hacer, *el-İsâbe*, 6/138.

verdiğimiz Zübeyr b. Avvam rivayetine ve İbn Atiyye'nin Muattib'in nifaka batmış olduğu kanaatine dayanarak reddetmektedir. Âl-i İmrân suresi 154. ayete konu olan olayda da Muattib'i irtidat edenlerin başı olarak tanımlamaktadır. Öte yandan Ahzab suresi 25. ayeti açıklarken münafıkların çoğunun tevbe ettiğini Muattib'in de onlardan biri olduğunu ifade etmektedir.<sup>45</sup> Ama bu tezkiyesinin hüccetini sunmamaktadır. Biz de tevbe eden münafıklar arasında Muattib b. Kuşeyr'in ismini bulamadık.<sup>46</sup>

Biz, olayları kronolojik olarak incelediğimizde Muattib'in münafıkken sonradan tevbe edenlerden olmayıp bilakis başlangıçta kalbinde şüphe olan, tam anlamı ile iman edemeyen bir kimse iken zamanla küfrünün ağır basıp hakiki bir münafığa dönüştüğü sonucuna ulaşmaktayız.

### Sonuç

Evs kabilesinden olan Muattib b. Kuşeyr, Hz. Peygamber'in hicretinden sonra tarih sahnesine çıkan, kendisine birçok nahoş söz ve olay isnad edilen, münafıklar hakkında inen ayetlerin bir kısmının nüzulüne sebep olarak gösterilen bir şahıstır. Gerek Hz. Peygamber dönemindeki toplumu tanımak, meydana gelen olayları doğru okumak gerekse ilgili ayetleri anlamak için Muattib b. Kuşeyr'in kimliğinin netleşmesi önemlidir.

Münafıklar, çoğunlukla savaş gibi olağanüstü durumlarda ve kritik anlarda nifaklarını gizleyemezler. Muattib b. Kuşeyr'in de böyle zamanlarda ortaya çıktığını görmekteyiz. O, Bedir savaşında ismen geçerken, Uhud savaşında sarfettiği sözleri ile Allah'a teslim olmadığını izhar etmiştir. Anladığımız kadarıyla yıllar içerisinde Muattib'in küfrü ve Hz. Peygamber'e olan kını arttığından veya kontrol etmekte zorlandığından açıkça nifak hareketlerinin içinde bulunmuştur. Hendek savaşında hem Allah Resulü'nün müjdesi ile alay ederek hem de korku yayıp askerleri cepheyi terk etmeye teşvik ederek nifakını göstermiştir. Ayrıca ihanetinden dolayı cezalandırılan Benî Kurayza için hayıflanarak safını belli etmiştir. Bununla birlikte Huneyn savaşında Allah Resulünü adaletsizlikle itham ederek, Tebuk seferinde ise emrine itaat emyerek insanlarda Hz. Peygamber'in nübüvveti ve ahlakı hakkında şüphe

<sup>45</sup> İbn Âşûr, *et-Tahrir*, 1/263; 4/134; 21/309.

<sup>46</sup> Taberânî, *Mu'cemu'l- Kebir*, 3/166.



uyandırmaya çalışması hatta onu öldürmeye dahi teşebbüs etmesi mümin olmadığını göstergelerindedir. Münafıklar için bir nevi karargâh olması amacı ile inşa edilen Mescid-i Dırar'ın yapımında bizzat bulunması ve açılışını yapması için Hz. Peygamber'e ricada bulunan heyette yer alması da münafıklardan olduğunun alametlerindedir.

İbn Hişâm, Muattib b. Kuşeyr Bedir savaşında bulunduğu için onun münafık olmadığı yönünde görüş belirtirken birçok tarihçi, Bedir'den sonra gerçekleşen olaylarda Muattib'ten sadır olan ve nifak izlenimi veren davranışlarının yer aldığı olayları nakletmekte ve ondan "münafık, münafıklardan biri, aralarında Muattib'in de olduğu münafıklar, imanında şekk olan, itikadında zayıflık olan" şeklinde bahsetmektedirler. Öte yandan İbn Âşûr, Muattib'in sonradan tevbe ettiğini iddia etmekte ancak bir delil sunmamaktadır. Eserlerine müracaat ettiğimiz tefsir alimlerinin tamamına yakını ise onun hakkında "imanında şek ve itikadında şüphe olan Muattib; nifaka batmış Muattib" gibi ifadeler kullanmak ve münafıklar arasında ismini zikretmek suretiyle net bir şekilde Muattib'in münafık olduğunu ifade etmektedir.

Bir şahsın bazen yaptığı davranışlardan yola çıkarak onu münafık olarak damgalamanın doğru olmadığını kabul etmekteyiz. Ama örneğimizde görüldüğü gibi ifsad edici tavırları giderek artan dozda devam ediyorsa, karakter haline gelmişse ve topluma zarar veriyorsa gereken tedbirleri almak için bu şahsın konumunun belirlenmesinin zaruri olduğunu düşünmekteyiz. Muattib b. Kuşeyr'in hakkında indiği söylenen ayetlerin muhtevası ve ayetlerin inişine sebep olan olaylardaki tutum ve sözleri, Müslüman imajına uymamaktadır. Elbette Müslüman bir kimse de günah işleyebilir, hata yapabilir ama Muattib'e isnad edilen ve her biri de büyük kusurlar barındıran birçok davranış, eğer olayları aktaranlar tarafından günah keçisi seçilmedi ise onun müslümanlığı hakkında ciddi bir şüphe uyandırmaktadır. Öte yandan onun tevbe ettiğine dair de bir rivayete ulaşamadık. Mevcud haberlerin tamamında açıkça görüldüğü üzere Muattib b. Kuşeyr, savaş ve ganimet dağıtımı gibi hassas zamanlarda tarih sahnesine çıkmakta bilinçli olarak münafıklıkla itham edilmesine sebep olan sözleri sarfetmekte ve tutumları göstermektedir.

Neticede hakkındaki iddiaların yersiz olmadığını, Muattib b. Kuşeyr'in muhtemelen başlangıçta iman ve küfür arasında kararsız kaldığını ancak zamanla küfrünün ağır basıp tam anlamı ile münafık olduğunu düşünmekteyiz.

### Kaynakça

- Abduh, Muhammed b. Hasen Hayrillâh et-Türkmânî el-Mısrî, *Tefsiru'l-Kurani'l-Hakîm (Tefsiru'l-menar)*, Mısır: Hey'etü'l-Mısrıyye, 1990.
- Algül, Hüseyin. "Mistah B. Üsâse", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 30/188, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2020.
- Alper, Hülya. "Münafık", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 31/564-566, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2020.
- Begavî, Ebû Muhammed Muhyissünne el-Hüseyn b. Mes'ûd b. Muhammed el-Ferrâ' *Meâlimü't-tenzîl*, Beyrut: Daru't-Turasi'l-Arabi, 1420/2000.
- Belâzürî, Ebü'l-Hasen Ahmed b. Yahyâ b. Câbir b. Dâvûd. *Ensâbu'l-eşrâf*, Beyrut: Daru'l-Fikr, 1417/1996.
- Beyhakî, Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyn b. Alî. *es-Sünen-i Kübrâ*, Merkezi Buhûsî'l-Arabiyye ve'l-İslamiyye, 1431/2011.
- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâil b. İbrâhîm el-Cu'fi. *el-Câmiu'l-müsnedu's-sahîhu'l-muhtasar min umûri Resulillah ve sünenihi ve eyyenihi: sahihu'l-buhârî*, 9 Cilt, Daru Tavki'n-Necat, 1422/2002.
- Canan, İbrahim. "Hz. Peygamber'in Münafıklara Karşı Takip Ettiği Siyaset"; *Diyanet Dergisi*, XVI/4, (1977), 241-250.
- Demircan, Adnan. "Resulullah'ın Münafıklarla İlişkileri", *Kur'an'da İnsan Modeli ve Hz. Peygamber Modeli*, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1995, 141-154.
- Demircan, Adnan. *Hiz. Peygamber Devrinde Münafıklar*, Konya: Esra Yayınları, 1996, 52.
- Diyarbakrî, Hüseyin b. Muhammed. *Târîhu'l-hamîs fi ahvali enfesi nefis*, Beyrut: Daru Sadr, trs.

- Durmuş, Üzeyir. "Sahîhayn ve Sîret-i İbn Hişâm'daki Siyer Rivâyetlerinin Yöntem Bakımından Mukayesesi", *Şırnak Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 10/22, (2019), 310-333.
- Emiroğlu, Hasan Tahsin. *Esbâb-ı Nuzûl*, Konya, Kuzucular Ofset.
- Eren, Mehmet. "Bedir Ehlinin Fazileti Caliyetü'l-Ekdar Adlı Risale", *Uluslararası Mevlâna Halid-i Bağdadi Sempozyumu*, Ed: Erdal Baykan, Van: 2012, 355-373.
- Erul, Bünyamin. "Cehaletu'r-Ravi" Açısından Sahabenin Durumu", *İSAV Tartışmalı İlmi Toplantılar Dizisi/İslam Medeniyetinin Kurucu Nesli Sahabe-Sahabe Kimliği ve Algısı*; (27-28 Nisan 2013), 174-176.
- Hamidullah, Muhammed. *Hız. Peygamber'in Savaşları*, İstanbul: Yeni Şafak Yayınları, trs.
- Hamidullah, Muhammed. *İslam Peygamberi*, 2 Cilt, İstanbul: İrfan Yayınları, 1993.
- Hocaoğlu, Öznur. "Vahye Konu Olan Savaşlarda Münafıkların Faaliyetleri ve Hız. Peygamber'in Münafıklara Karşı Tutumu", *International Congress On Social Sciences, China To Adriatic-Xiv*, (June 10-12, 2022 Kayseri, Turkey), 643-659.
- İbn Âşûr, Muhammed Tâhir. *et-Tahrîr ve't-tenvîr*, 30 Cilt, Tunus: Daru't-Tunusiyye, 1984.
- İbn Atiyye, el-Endelüsî. Ebû Muhammed Abdülhak b. Gâlib b. Abdirrahmân b. Gâlib el-Muhâribî el-Girnâtî. *el-Muharrerü'l-veciz fî tefsîri'l-kitâbi'l-'azîz*, thk: Abdüsselam Abdüşşafii, Beyrut: Daru'l-kutubu'l-ilmîyye, 1422/2022.
- İbn Ebî Hâtim, Ebu Muhammed Abdurrahman. *Tefsîru'l Kur'ani'l 'azîm müsneden 'ani'r-Resûl ve's-şahâbe ve't-tâbi 'în*, thk: Esad Muhammed et-Tayyib, 10 Cilt, Suudi Arabistan: Mektebetü Nizar Mustafa, 1419/1998.
- İbn Hacer, Ebü'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed el-Askalâni. *el-İsâbe fî temyîzi's-sahâbe*, thk: Adil Ahmed Abdu'l Mevcud, Beyrut: Daru'l Kutubu'l İlmiyye, 1415/1994.

- İbn Hibbân, Ebû Hâtim Muhammed b. Hibbân b. Ahmed el-Büstî, *es-Sîretü'n-nebeviyye ve ahhârü'l-hulefâ'*, 2 Cilt, Beyrut: Kutubu's-Sagafiyye, 1417/1998.
- İbn Hişâm, Ebû Muhammed Cemâlüddîn Abdülmelik b. Hişâm b. Eyyûb el-Himyerî el-Meâfirî el-Basrî el-Mısırî, *es-Sîretü'n-nebeviyye*, Mısır: Matbaatu Mustafa el-Bâbî, 1365/1955.
- İbn Kayyîm, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ebî Bekr b. Eyyûb ez-Zürâî ed-Dımaşkî el-Hanbelî, *Zâdü'l-mead fî hedyi hayri'l-ibâd*, 5 Cilt, Beyrut: Müessesetu'r-Risale, 1415/1994.
- İbn Kesîr, Ebü'l-Fidâ' İmâdüddîn İsmâîl b. Şihâbiddîn Ömer b. Kesîr b. Dav' b. Kesîr el-Kaysî el-Kureşî el-Busrâvî ed-Dımaşkî eş-Şâfiî, *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-azîm*, thk: Muhammed Hüseyin Şemseddin, Beyrut: Daru'l-Kitabi'l-İlmiyye, 1419/1998.
- İbn Kesîr, Ebü'l-Fidâ' İmâdüddîn İsmâîl b. Şihâbiddîn Ömer b. Kesîr b. Dav' b. Kesîr el-Kaysî el-Kureşî el-Busrâvî ed-Dımaşkî eş-Şâfiî, *el-Bidaye ve'n-nihaye*, Daru'l-Fikr, 1406/1986.
- İbn Kesîr, Ebü'l-Fidâ' İmâdüddîn İsmâîl b. Şihâbiddîn Ömer b. Kesîr b. Dav' b. Kesîr el-Kaysî el-Kureşî el-Busrâvî ed-Dımaşkî eş-Şâfiî, *es-Sîretü'n-nebeviyye*, 4 Cilt, thk: Mustafa Abdulvahid, Beyrut: Daru'l-Marife, 1396/1976.
- İbn Münzir, Ebu Bekir Muhammed b. İbrahim. *Kitabu tefsiri'l-Kur'an*, thk. Said b. Muhammed es-Said, Medine, Daru'l-Me'sur, 1423/2002.
- İbn Sa'd, Ebû Abdillâh Muhammed. *Tabakâtu'l-Kübrâ*, thk. Muhammed Abdulkadir Ata, 8 Cilt, Daru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut, 1410/1990.
- İbnü'l-Cevzî, Ebü'l-Ferec Cemâlüddîn Abdurrahmân b. Alî b. Muhammed el-Bağdâdî, *Zâdü'l-mesîr fî ilmi't-tefsîr*, 5 Cilt, Beyrut: Daru'l-Kutubi'l-Arabi, 1423/2002.
- İbnü'l-Cevzî, Ebü'l-Ferec Cemâlüddîn Abdurrahmân b. Alî b. Muhammed el-Bağdâdî, *el-Muntazam fî târihi'l-mülûk ve'l-ümem*.

- İbnü'l-Esîr, Ebü'l-Hasen İzzüddîn Alî b. Muhammed b. Muhammed eş-Şeybânî el-Cezerî, *el-Kâmil fi't-târîh*, Beyrut: Daru'l Kutubi'l Arabi, 1418/1997.
- İbnü'l-Esîr, Ebü'l-Hasen İzzüddîn Alî b. Muhammed b. Muhammed eş-Şeybânî el-Cezerî. *Üsdü'l-ğabe fi marifeti's-sahâbe*, Beyrut: Daru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1415/1994.
- el-İsfahânî, Ebû Nuaym Ahmed b. Abdillâh b. İshâk. *Delailü'n-nübüvve*, 2 Cilt, thk. Abdulberr Abbas, Beyrut: Daru'n-Nefais, 1406/1986.
- Karaman, Hayreddin, v.d., *Kur'an Yolu Türkçe Meal ve Tefsiri*, 5 Cilt, Ankara: DİB Yayınları, 2006.
- Kastallâni, Ahmed b. Muhammed, *İrşâdu's-sârî li-şerhi sahihi'l-nehari*, Mısır: Matbaatü'l-Kübra, 1903.
- Koçyiğit, Talat. "Abdullah b. Übey b. Selül", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1988, 1/139-140).
- Makrizî, Ebû Muhammed (Ebü'l-Abbâs) Takıyyüddîn Ahmed b. Alî b. Abdilkâdir b. Muhammed. *İmtâ 'u'l-esmâ' bimâ li'r-resûl mine'l-ebnâ'i (enbâ'i) ve'l-aḥvâl ve'l-ḥafede ve'l-metâ'*, 15 Cilt, Beyrut: Daru'l Kutubu'l İlmiyye, 1419/1999.
- Mâtürîdî, Ebu Mansur Muhammed b. Muhammed. *Te'vilatu'l-Kur'ân*, Beyrut: Daru'l Kitabî'l-İlmiyye, 1426/2005.
- Maverdî, Ali b. Muhammed. *en-Nüket ve'l uyûn*, Beyrut: Daru'l Kutubu'l İlmiyye.
- Mevdûdî, Ebu'l-A'lâ. *Tefhîmu'l -Kur'ân*, 7 Cilt, İstanbul: İnsan Yayınları, ts.
- Mukâtil b. Süleymân, Ebü'l-Hasen b. Beşîr el-Ezdî el-Belhî. *Tefsîru Mukâtil b. Süleymân*, thk. Abdullah Mahmud Şahhate, 5 Cilt, Beyrut: Daru İhyai't-Turas, 1423/2002.
- Nüveyrî, Ebü'l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. Abdilvehhâb b. Muhammed el-Bekrî et-Teymî el-Kureşî. *Nihâyetü'l-ereb fi funûni'l-edeb*, 18 Cilt, Kahire: Daru'l-Kutub, 1423/2002.

- Sâlim b. Zekvân, *es-Sîre (Bir Haricî/İbadî Klasığı)*, terc: Harun Yıldız (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2017.
- Semerkindî, İmâmü'l-hüdâ Nasr b. Muhammed b. Ahmed b. İbrâhîm Ebü'l-Leys. *Tefsîrû'l-Şur'âni'l-Kerîm*, Beyrut: 1413/1993.
- Süheylî, Ebü'l-Kâsım Abdurrahmân b. Abdillâh b. Ahmed el-Has'amî el-Mâlekî. *Ravdu'l unuf fi şerhi's-sireti'n-nebeviyye li İbni'l-Hişam*, 7 Cilt, thk: Ömer Abdusselam, Beyrut: 1421/2000.
- Şamî, Muhammed b. Yusuf. *Sübülü'l-hüdâ ve'r-reşâd fi sireti hayri'l-ibad*, (Beyrut: Daru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1414/1993
- Taberânî, Ebü'l-Kâsım Müsnidü'd-dünyâ Süleymân b. Ahmed b. Eyyûb. *el-Mu'cemu'l-kebîr*, 13 Cilt, thk. Hamdi b. Abdilmecid es-Selefi, Mektebetü İbn Teymiyye, Kahire, 1415/1994.
- Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd el-Âmülî el-Bağdâdî. *Câmiu'l-beyân 'an te'vîli âyi'l-Kur'ân*, thk: Ahmed Mahmud Şakir, Müessesetü'r-Risâle, 1420/2000.
- Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd el-Âmülî el-Bağdâdî. *Târîhu'l-ümem ve'l mülûk*. Beyrut: Daru't-Turas, 1387/1977.
- Vâkîdî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ömer b. Vâkîd el-Eslemî el-Medenî, *Kitâbü'l-Meğâzî*, thk. Marsden Jones 5 Cilt, Beyrut: Daru'l-ilmiiyye, 1409/1989.
- Zehebî, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân et-Türkmânî el-Fârikî ed-Dımaşkî, *Siyerü a'lamü'n-nübelâ*, Müessesetü'r-Risale, ys. 1985.
- Zehebî, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân et-Türkmânî el-Fârikî ed-Dımaşkî, *Târîhu'l-İslâm ve vefeyâtü'l-(tabakâtü'l-)meşâhîr ve'l-a'lâm*, 15 Cilt, Daru'l-Garbi'l-İslami, 2003.
- Zemahşerî, Ebü'l-Kasım Mahmud b. Ömer b. Muhammed el-Harizmi. *el-Keşşâf 'an haka'iki gavâmizi't-tenzîl*, Dâru'l-Kütübî'l-Arabî, 1407/1987.
- Zührî, Ebû Bekr Muhammed b. Müslim b. Ubeydillâh İbn Şihâb. *el-Meğazi'n-Nebeviyye*, Şam: Dâru'l-Fikr, 1400/1980.